

Oğuz Grubu Türk Dilleri Temelinde Olumsuzluk Kavramına Bilişsel Yaklaşım

Cognitive Approach to the Concept of Negation Based on the Turkic Languages of Oghuz Group

Şebnem Abbasova

Bakü Devlet Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Bakü, Azerbaycan

semseddinova1@gmail.com

Özet

Türk dillerinde, olumsuzluk çoğunlukla sadece gramer kategorisi olarak ele alınır. Bununla birlikte, güncel dilbilimsel araştırmalarda, olumsuzluğun sadece dilbilgisi göz önünde bulundurularak anlaşılmadığı belirlenmiştir. Bilişsel dilbilim, konuşma eyleminde bilinçli zihnin rolü, düşünce ve dil arasındaki ilişki, dilbilgisi ve bilişsel kategoriler arasındaki bağlantı ile ilgili soruları ele almaktadır. Olumsuzluk kategorisini hem dilde hem de düşüncede var olan kategorilerden biri olarak ele alır. Olumsuzluğun dilsel bir karşılığı olan bilişsel kavramlardan biri olduğunu belirler. Bilişsel dilbilim, dil ve akılda olumsuzlamanın benzerlikleri ve farklı özellikleri ile de ilgilenir. Olumsuzluk kategorisine bilişsel yaklaşım, bu kategorinin özü, bileşenleri, türleri ve oluşumu hakkında yeni fikirler bulmaya yardımcı olur. Bilişsel dilbilim, olumsuzluk kategorisinin aslında daha önce düşünülenenden daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, olumsuzluk kategorisini yeniden yorumlamaya dayanan modus kategorilerinden biri olarak kabul eder. Bilişsel dilbilim sözel olumsuzluk araçlarının varlığının daha yüksek zihinsel durumlara işaret ettiğini belirler. Bu yüzden olumlu yapılar ve cümleler dilde daha yaygındır. Bunu Oğuz grubu Türk dillerinin materyalleri de teyit etmektedir.

Abstract

In Turkic languages, negation was mostly considered as a merely grammatical category. However, in the recent linguistic researches, it is determined that negation cannot be learned only regarded to grammar. Cognitive linguistics deals with the questions of the role of cognition in speech act, the relationship between the thought and language, the connection between grammatical and cognitive categories. It treats the category of negation as one of the categories that exists both in language and thought. It determines that negation is one of the cognitive concepts that have a linguistic counterpart. Cognitive linguistics also deals with the similarities and differential features of negation in language and mind. Cognitive approach to the category of negation helps to find new ideas on the essence, constituents, types and formation of this category. Cognitive linguistics shows that the category of negation is actually more complicated than it was considered before. This approach accepts the category of negation as one of the modus categories that are based on the reinterpretation. Cognitive linguistics determines that existence of the verbal means of negation indicates higher state of mind. That's why affirmative constructions and sentences are more common in language. It is also proved by the materials of Turkic languages of Oghuz

Anahtar kelimeler

Bilişsel dilbilim, olumsuzluk, Türk dilleri, modus kategorileri

group.

Keywords

Cognitive linguistics, negation, Turkic languages, modus categories

Giriş: Bilişsel Dilbilime göre Olumsuzluk

Olumsuzluk kategorisi sadece dilbilimde değil, birçok bilgi alanının (felsefe, psikoloji, mantık vs.) içinde öğrenilir. Bir psikolojik kategori olarak olumsuzluğun temelinde iki tanım -kognitiv (bilişsel) ve duygusal- yer almaktadır.

Diğer yöntemlere nispetle daha sonraları ortaya çıkmış kognitiv (bilişsel) yöntem veya kognitiv (bilişsel) dilcilik, dile idrakî açıdan yaklaşarak dil kategorilerini düşünce kategorileri ile karşılaştırmalı olarak ele alır. Dildeki olumsuzluk kategorisinin zihniyetteki karşılığı dünyanın insan tarafından anlaşılmasına hizmet eden temel kategorilerden biridir. Olumsuzluk, dünyanın insan bilincindeki manzarasını yapılandırma, alınan bilgilerin gerçek mi yoksa yalan mı olduğunu belirleme, bu bilgileri tasnif ederek onlar arasındaki karşılıklı ilişkileri ortaya çıkarma işlevlerine sahiptir. Dile özgü olumsuzluk kategorisi ise bu sürecin sonuçlarını dilde ifade etmeye yaramaktadır.

Kognitiv (bilişsel) dilcilik, dili idrak mekanizması olarak kabul eder ve amacı dünyanın algılama, kategorizasyon, tasnif etme ve anlamlandırılmasının dilde yansıtılmasını araştırmaktır. Kategoriler, temel düşünce süreçlerinin dille kopmaz bağının göstergesidir. S.D.Kasnelson'a göre sadece kategorilere sahip olmakla dünya ve onda mevcut olan ilişkileri anlamak mümkündür (aktaran Болдырев, 2011, s.5). Ancak kazandığımız bilgileri, algı ve düşünce süreçlerinin sonuçlarını kategorize ederek, bizi çevreleyen dünyayı doğru anlamak ve onda mevcut olan eşya ve olayların özelliklerini öğrenmek mümkündür.

Kognitiv (bilişsel) dilcilik genellikle dile ve özellikle de kategori anlayışına yeni bir açıdan bakmaya imkân vermektedir. Kognitiv (bilişsel) yaklaşım, kategorilerin önceden tanımlanmamış özelliklerinin meydana çıkarılmasına yardım etti; mahiyeti, türleri ve oluşumu hakkında yeni düşüncelerin ortaya çıkmasını sağladı. Kısaca, genel kategori anlayışının önceleri düşünüldüğünden daha karmaşık, zor bir kavram olduğunu ortaya çıkardı.

Diğer dil kategorilerine göre olumsuzluk idrakî araçlarla daha sıkı bağlıdır ve kognitiv (bilişsel) açıdan yaklaşarak bu kategorinin mahiyeti hakkında daha geniş bilgi edinilebilir. Bunun nedeni modus kategorilerinden biri olarak, olumsuzluk kategorisinin yeniden anlamlandırma özelliğidir. Yeniden anlamlandırma, insanın dünya ile ilgili izlenimlerinde kişisel değerleri ve ilişkilerini de yansıtmasıdır.

Somut nesnelere ve olaylar hakkında konseptlerden farklı olarak, olumsuzluk kavramının bizi çevreleyen dünyada gerçek karşılığı yoktur, yani soyut mantıksal kategoridir. Modus kategoriler dünyayı doğrudan yansıtmaz, dış dünyanın insan aklında yansımından sonraki aşamayı, yani bilinçte yeniden işlenmesini, yorumlanmasını ve yeniden anlamlandırılmasını temsil eder. Bu kategorilerin kullanımı sırasında tefekkürde önceden var olan bir veya birkaç hüküm aracılığıyla yeni bir hüküm ortaya çıkarılır. Yani bu

Özel Sayı "Polonya ve Türk Dünyası", Kasım 2019

kategoriler hüküm hakkında hüküm ifade eder. Fakat olumsuzluğun ifadesi sadece hükümlerle sınırlı değildir. Olumlu ve olumsuz hükümlerle birlikte, olumlu ve olumsuz kavramları da mevcuttur. Olumlu kavramlar eşyada belli bir işaretin varlığını, olumsuz kavramlar ise yokluğunu gösterir. Olumsuz kavramlar söz, olumsuz hükümler ise tümce düzeyinde ifade edilir.

Dilbilimde ilk olarak kognitiv (bilişsel) yaklaşımın temsilcilerinin tespit ettikleri gibi, dil biçimleri, insanın faaliyeti ve bu faaliyetin insan tarafından kavranmasının ifade etmekte kullanılan araçlardır. Her bireyin, aynı zamanda bütün toplumun değerler ve ilişkiler sistemi dilde ifade bulmaktadır. Kognitiv (bilişsel) dilbilimde olumsuzluk kategorisinin en çok ilişkilendirildiği kavramlar "gerçek" ve "yalan" kavramlarıdır (Ершова, 2012, s.12). İnkâr (ret) yalan bilginin kabul edilmemesini sağlamakla, gerçeği ortaya çıkarmak işlevini yerine getirir. Yani inkâr sadece olumluya karşı konulan kavram değil, gelişim sürecinin doğruyla eşit objektif özelliğidir.

Dilde olumsuzluğu ifade eden araçların olması tefekkürün üst aşamasını yansıtır. Mevcut olmayan hakkında konuşmak mevcut olan hakkında konuşmaktan daha zordur. Dilde olumlu kuruluşların daha çok işlenmesinin sebebi de budur. Dinleyen çoğunlukla tümcenin olumlu yapıda olmasını tercih eder, çünkü tasdikte olan hükümleri anlamak daha az güç ve zaman gerektirir. Olumlu form, kendiliğinden belli bir bilgi taşır ve anlaşılacak için bilgiyi kabul edenden (dinleyiciden) özel çaba gerektirmiyor. Olumsuzluk yapısı, olumluluktan daha az somut bilgi verir.

Oğuz Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluk

Olumsuz tümcelerin azlığını Oğuz grubu Türk dillerine ait metinlerde de gözlemlemek mümkündür. Gagavuz dilinde yazılan "Anne sözü" adlı gazetede "Beygirlerin günü" adlı yazıda (23 Köpek ayı (şubat) 2018, s.3) Gagavuzlar arasında önceleri yapılan bir tören hakkında bilgi verilirken 5'i olumsuz toplam 38 tümce kullanılmıştır. Olumsuz tümcelerin 3'ü alıntıdır. Bu tümcelerden 2'si karmaşık tümcedir ve bir bileşeni olumsuzluk ifade etse de, tümce anlam olarak genellikle olumludur. Bu metinde olumsuzluk bildiren göstergelerin azlığı metnin öğretici karakteri ile açıklanabilir. Bu da olumsuzluğun azbilimselliği ve olumluyla oranla daha az somut bilgi vermesi ile ilgili olsa gerektir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, olumsuzluk ifade eden hükümlerin azlığı sadece bilgilendirme içerikli metinlerle sınırlı değildir. Aynı özellik birçok edebi eser için geçerlidir. Örneğin, Azerbaycanlı yazar Y. Samedoğlu'nun (2005) "Hazri" hikâyesinde metnin %10'unu, Ə.Məmmədhanlı'nın (2012) "Buz heykel" hikâyesinin 25%'ini, Gagavuz yazarı M.Kurudimova'nın (2017) "Kurt ay" adlı hikâyesinin 21%'ini, Türk yazarı Ö.Seyfettin'in "Kaşağı" hikâyesinde metnin 13%'ini, S.F.Abasıyanık'ın (1993) "Mahkeme kapısı" adlı hikâyesinin 15%'ini, Türkmen yazarı A.Allanazarov'un "Urşa giden adam" hikâyesinin 23%'ini, B.Kerbabayev'in (1992) "Tasince erkek" hikâyesinin ise toplam 6%'ini olumsuz tümceler teşkil etmektedir. Ayrıca Azerbaycan şairi Vagif'in (2004) "Yazık ki yok", "Görmedim" şiirleri, Gagavuz türküsü olan "Genç oldum" (Baboglu 2011, s.291), Türkmen şairi Molla Nefes'in (1991) "Oyanmadın" şiiri, Türkmen şairi Mehdumqulu Feragi'nin (1959) "Anlamaz" şiiri olumsuzluk üzerine kurulmuş metinlerdir.

Tefekkür Kategorisindeki Olumsuzluk ve Dil

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

Kognitiv (bilişsel) dilbilimde dil kategorisi olan olumsuzluğun tefekkür kategorisi olan olumsuzlukla ilişkisi göz önünde tutulsa da, bunlar asla birbiriyle aynı yere konulmamaktadır. Burada “dünyanın kavramsal manzarası” kavramı önemli bir yer tutmaktadır (Янмурзина, 2014, s.134). Dünyanın kavramsal manzarası, dünyanın insan bilincindeki modeli olmakla birlikte, dünyanın dildeki manzarasından, yani dilde ifade biçiminden farklıdır. Bu manzara dünyanın dil görünümü ile her zaman örtüşmemektedir. Konumuz açısından söyleyecek olursak; kavramsal görünümü yansıtan olumsuzlukla, dil manzarasını yansıtan olumsuzluk aynı değildir.

Dildeki ve düşüncedeki olumsuzluğun çakışmadığı durumlara aşağıdaki sözler örnek verilebilir:

1. Olumsuz formların olumluluk bildirmesi: Türk.Türkçe: Tasasız, dertsiz/derdsiz Azerb: "Rahat, mutlu" anlamlıdır; aynı anlam Türkçe “huzurlu” sözü ile de ifade ediliyor Türk.Türkçe: Dertsiz - mesut, mutlu. Kusursuz – mükemmel, vb.

2. Olumlu formların olumsuzluk bildirmesi: Türk.Türkçe: Korkak/gorhak - Azerb: Kalleşçe. Türk.Türkçe: fakir - parasız, meteliksiz sözü ile yakın anlamlıdır. Bu özellik sadece sözlerde değil, morfolojik formlar, deyimler ve tümcelerde de gözlemleniyor.

Olumsuz formların olumluluk bildirdiği hüküm yapıları:

Aramızda hiç kavga eksik olmuyordu (Abasıyanık, 1993, s. 116). Tümce, aslında kavganın yaşandığını doğruluyor.

... *bazen işitilebilir bir sesle, "Allah! Allah!" Demekten geri kalmıyordu* (Abasıyanık, 1993, s. 116). Bu tümce hakkında söz eden kişinin bunu söylediğini belirtiyor.

Denizlere mi düşmüyorum, bulutlara mı çıkmıyorum. Olumsuzluk biçimli bu tümce aslında katılım bildirir.

Nicä da o olmasın: büyük mü, küçük mü, ama herbir halkın kendi, bekim diil pek zengin da, ama kendi kulturası var (“Ana sözü”, 2018, s.7). Bu tümcenin başındaki *olmasın* sözü olumsuz olsa da, bu bağlamda *nicä da* ifadesi ile birleşerek olumlu içerik ifade etmeye hizmet ediyor.

Ah, onun belalı başına neler gelmez, onun belalı başı neler çekmiyor (Semedoğlu, 2005, s. 94).

Olumlu formların olumsuzluk bildirdiği hüküm yapıları:

Beki, Sançu - adıymış, kim şimdi söyleyecek"? *Belki Sançu onun ismi imiş, şimdi bunu kim söyleyecek"? (Kurudimova, 2017, s.3)* Bu tümcenin *kim şimdi söyleyecek* kısmı olumlu biçimli soru tümcesi olsa da, olumsuzluk ifade ediyor: "Şimdi bunu söyleyecek kişi yok".

Varlaa darlık mı olur? *"Varlığa ne darlık"?* (Baboglu, 2011, s.14).

Wah, ballım, ol waqtda duqtar barmıdı nâme? *"Ah, ballım, o zamanlar doktor mu vardı"?* (Kerbabayev, 2017, s. 40).

İnkâr hüküm ve inkâr tümcelerin çakışmaması âli birkaç hükmün bir şekilde ifade edilmesi sırasında daha belirgin şekilde yansır:

...bekim diil pek keskin ama yanêr taa. " *...cox keskin olmasa da, hâlâ yanıyor*" (“Ana sözü”, 2018, s.7). Bu tümcede iki hüküm ifade edilmiştir. Bunlardan biri olumsuz, diğeri ise olumludur: a) bekim diil pek keskin;

Özel Sayı "Polonya ve Türk Dünyası", Kasım 2019

b) ama yanêr taa. Ancak içeriğinde olumsuz hükmün ifade edilmesine rağmen, zaman genellikle olumluluk ifade ediyor.

Bu özellik basit tümcelerde de gözlemleniyor:

Bu sonsuz karlı çöllerde bu bir çift çıplak huş ağacı ağacından başka anne için diğer bir sığınak yok. (Memmedhanlı, 2012, s. 112): a) çıplak huş ağacı bu sonsuz karlı tarlalarda annenin sığınağıdır; b) annenin ayrıca dayanağı yok.

Meişet derdi münakaşalarından öte insanlar bir şey konuşmuyorlardı (Abasıyanık, 1982, s. 10). Burada da iki hüküm var: a) Yaşamsal dertlerinden, sorunlarından konuşuyorlardı; b) bundan başka bir şey konuşmuyorlardı. Burada ikinci hükmün kullanılmasında amaç birincinin ifadesini keskinleştirmektir.

Karını gömdüynän, sän, kendi kahrından kaarä, hiç kimseyi görmezdim. *"Karısını gömdükten, sen kendi hüznünden başka hiç kimseyi görmezdin"* (Kurudimova, 2017, s. 6). Bu tümcenin içeriğinde de aslında iki hüküm var: a) "kendi hüznünü gördün"; "kendi hüznünden başka kimseyi görmedin".

Nabadiñ razılık bildirmekden ya sesini çıkarman oturmakdan başka çaresi yokdı. *"Nabatın rıza bildirmekten veya sesini çıkarmadan oturmaktan başka çaresi yoktu"* (Kerbabayev, 1992, s. 32): a) Nabat rızasını vere bilirdi ya da sesini çıkara bilirdi; b) Nabatın bunlardan başka çaresi yoktu".

Aynı olumsuzluk göstergesinin her iki hükme ait olup sadece birinde kendini göstermesi durumları da gözlemleniyor:

...ama ölä dä kimseyi tutup, yakalamadı *"...amma öyle de olsa, hiç kimseyi tutup yakalamadı"* (Kurudimova, 2017, s. 6). Burada da iki hüküm var: a) kimseyi tutmadı; b) kimseyi yakalamadı. Bu nokta aynı ekli hemcins üyelerde eklerin kısaltılması ile ilgilidir.

L.Horn ve İ.Svitser olumsuzluk kategorisinin tefekkürle karşılaştırılması sonucunda onun iki türünü belirlemiştir: Deskriptiv ve metadil olumsuzluk:

Bill evi boyamadı - deskriptiv olumsuzluk;

Bill evi boyamadı, onun üstüne ucuz kireç döktü - metadil inkâr.

Olumsuzluğun bu iki türü tüm dillerde aynı biçim birimle ifade ediliyor. Bu türler arasında geçiş şöyle ifade ediliyor: Deskriptiv olumsuzluk →metadil olumsuzluk (Кребецѣва, 2011, s.80). Deskriptiv olumsuzluk birincidir, doğrudan ortaya çıkar, metadil olumsuzluk ise sonraki, deskriptiv olumsuzluğun araçları ile verilse de, mecazi, dolaylı anlam ifade eder. Metadil olumsuzluk, olumsuz şekilde olsa da, bilgiyi toptan inkâr etmiyor, sadece onun konuşan şahıs tarafından kabul edilmediğini gösteriyor. Örneğin yukarıdaki tümcede Bill gerçekten de evi boyadı, ancak konuşan onun bu yaptığını boyamak gibi kabul etmiyor, onu başka bir şeye – "kireç dökmeye" benzetiyor.

Kitab-ı Dede Korkut'ta oğlu Kanturalı'yı evlendirmek isteyen Kanlı ihtiyar diyor ki: "Oğul, sen kız istemiyormuşsun, bir cesur pehlivan istiyormuşsun, onun arkasında yeyesen-içesen, gününü hoş geçiresin!" (Kitabi-Dede Korkut, 2004, s.248). Bu örnek de metadil olumsuzluk gibi açıklanabilir. Kanturalı, gerçekten de, evlenmek için kız istese de babası onun sıraladığı özelliklerin kıza ait olmadığını düşünüyor. Yani tümce

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

dilbilimsel açıdan inkâr da olsa ve kognitiv (bilişsel) yönden de konuşanın belli bir konuyu inkâr etmesi bildirirse de, objektif gerçeğe ilişkin olumluluk ifade ediyor.

Sonuç: Olumsuzluğun Tahminî ve Kontekste Bağımlılığı

B.A.İlyiş tasdik ve inkâr kavramlarını tek bir kategoride birleştirmiş ve onu kvalifikasiya (nitelik) kategorisi olaraklandırmıştır. Bu terim uygun düşünce kategorisinin isminden alınmıştır. Tasdik ve inkâr aynı düşünce sürecinin iki tarafını oluşturuyor (aktaran Калиниченко, 1996, s.28). Türk dillerine dair yazılmış eserlerde bu kategori ya olumsuzluk belirten göstergeleri belirtilerek olumsuzluk kategorisi olarak adlandırılır ya da olumlu ve olumsuz kavramlarının ikisi bu kategorinin bünyesine dâhil edilerek genel olarak olumluluk ve olumsuzluk kategorisi adı altında sunulur.

Kavramsal yapılarının çeşitliliği ve kontekste bağımlılığı, olumsuzluğun kognitiv (bilişsel) doğasının mutlak ve kesin olmadığını, topolojik, tahminî niteliğini belirlemeye olanak sağlıyor (Тухтахуджева, 2015, s.1446).

Olumsuzluk kategorisine kognitiv (bilişsel) açıdan yaklaşım henüz Türk dillerinde çok yenidir ve bu kategorinin tefekkürle ilişkisi konusu fazla çalışılmamıştır. Olumsuzluğa kognitiv (bilişsel) yönden yaklaşılan bazı araştırmalarda ise olumsuzluğun idrakî doğası ifade araçlarından ayrı tutularak belirlenmektedir.

Kaynakça

- ABASIYANIK S.F. (1982) *Bütün Eserleri: 4, Mahalle Kahvesi, Havada Bulut*. Bilgi Yayınevi.
- ABASIYANIK S.F. (1993) *Bütün Eserleri: 8, Tüneldeki Çocuk, Mahkeme kapısı*. Bilgi Yayınevi.
- ALLANAZAROW A. (2006) *İner yükü*. II tom. Aşgabat:
- Beygirlerin günü bu yıl Küçük ayın (fevral) 24-nä düştü (2018). “Ana sözü” (23 Küçük ay (fevral) s.3.
- BABOGLU N. (2011) *Gagauz folkloru*. M. Maruneviç adına Bilim Araştırmaları merkezi Genel üüretmek müdürlüü.
- БОЛДЫРЕВ Н.Н. (2011) Концептуализация функции отрицания как основа формироваия категории. *Вопросы когнитивной лингвистики*, № 1 (026), с. 5-14.
- ЕРШОВА В.Е. (2012) Отрицание и отрицательная оценка как составляющие речевого конфликта их функции и роль в конфликтном взаимодействии // *Вестник Томского государственного университета*, с. 12-15.
- КАЛИНИЧЕНКО Г.И., и СЕРКИНА О.В. (1996) Особенности употребления отрицания в современном английском языке. *БГПУ; отв. ред. Н.И. Дзенс*. - Белгород- Вып.2.-С. 28-33.
- Kitabi-Dede Qorqud. (2004) *Esil ve sadeleşdirilmiş metnler*. Bakı: “Önder neşriyyat”.
- KERBABAWEV B. (1992) *Saylanan eserler*. Aşgabat: Magarys.
- KURUDIMOVA M. Canavar ay (2017) “Ana sözü”, 30 Kasım ay (oktyabr), s.3, 6.
- МАГТЫМГУЛЫ. (1959) Ашгabat: Түркмендовлетнешир
- MEMMEDHANLI E. (2012) *Seçilmiş eserleri*. Bakı: Tehsil.

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

MOLLANEPES. (1991) *Goşgular*. Aşgabat: Turan.

MOLLA P.V. (2004) *Eserleri*. Bakı: “Şerq-Qerb”.

SEYFETTİN Ö. KAŞAĞI // <http://edebiyatsultani.com/omer-seyfettinin-hikâyeleri>

SEMEDOĞLU Y. (2005) *Seçilmiş eserleri*. Bakı: Şerq-Qerb.

СКРЕБЦЕВА Т.Г. (2011) *Когнитивная лингвистика*. Курс лекций. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ.

ТУХТАХУДЖЕВА М.У. (2015) Современные подходы к исследованию отрицания. *Молодой ученый*, № 10 (90), с.1446-1447.

ЯНМУРЗИНА Р.Р. (2014) Когнитивная лингвистика и лингвокультурология: черты и различия . *Вестник Башкирского университета*, с. 132-135.